

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

ГВОЗДІК Олег Іванович

ТЕОРІЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ
/ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ/

09.00.09 - філософія науки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ - 1996

00759870 (-)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Українській академії внутрішніх справ

Науковий консультант – доктор філософських наук,

член-кореспондент НАН України

Попович Мирослав Володимирович

Офіційні опоненти:

1. доктор філософських наук, професор Кримський Сергій

Борисович;

2. доктор філософських наук, професор Лобас Володимир Хомич;

3. доктор філософських наук, професор Рижко Володимир Антонович

Провідна організація – Київський національний університет

ім.Тараса Шевченка

Захист відбудеться о ____ год. 26 квітня 1996 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.01 в Інституті філософії НАН України /Київ-І, вул. Трьохсвятительська, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Інституту філософії НАН України.

Автореферат розіслано 25 березня 1996 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради,

доктор філософських наук

В.С.Лук'янець

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

ГВОЗДІК Олег Іванович

ТЕОРІЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ
/ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ/

09.00.09 – філософія науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 1996

718 37.575

Актуальність дослідження. Перманентне прагнення людського мислення до гармонійної рівноваті з об'єктивним буттям не дозволяє розумові навично закріпити за собою статус абсолютного та надісторичного "міряла світу". Відповідно, у вузлових пунктах його історії виникає необхідність у поверненні до питань: "що таке розум?", "що означає раціонально мислити та діяти?", "чим визначаються підстави розумності буття людини у світі?", оскільки існуючі розсудково фіксовані уявлення про ці питання виявляють свою відносну неадекватність новому змістові розуму та його відношення до дійсності. Отже, проблема раціональності, хоча й у різних формах постановки, неодмінно супроводить рефлексуючий розум протягом усієї його історії. До того ж, з посиленням практичної орієнтації сучасної науки, стає дедалі очевиднішим, що одні й ті самі наукові знання, незалежно від міри їхньої об'єктивності, можуть стати як конструктивним, так і деструктивним фактором людського буття у світі. Таким чином, поряд із традиційно-істиннісною оцінкою знань все актуальнішою стає їх так звана "раціоналістична" оцінка, що визначає міру єдності мислення та буття не лише в гносеологічному плані, але й характеризує міру гармонійності включення людського розуму /в усіх його функціональних та екзистенціальних проявах/ до контексту цілісного Універсуму.

Закономірне порушення "непохитності розумних начал" класичного раціоналізму формує дилему, що стала лейтмотивом сучасних досліджень даної проблеми. Ідеться про співвідношення універсального /інваріантного/ та історичного змісту людського розуму. Відповідним чином, всі існуючі спроби вирішення цієї проблеми можна класифікувати на дві основні групи /згідно з пріоритетністю спрямованості на більш стабільний логі-

ко-методологічний, чи більш мінливий соціокультурний пласт раціональності/.

Перша група є своєрідним продовженням традиції класичного раціоналізму /так звана "епістемологічна гілка"/. Проте, на відміну від останнього, підвалини розуму тут вже втрачають свою "одвічність і незмінність" та розглядаються як еволюціонуюча самоорганізована система. При цьому раціональність, як правило, обмежується її найбільш строгою науково-теоретичною формою, і тому при дослідженні її генезису переважає "інтерналістський" підхід /тобто визнання домінанти внутрішньонаукових факторів розвитку раціональності/. Даний напрямок вивчення проблеми раціональності представлений у працях І.С.Алексєєва, Б.С.Грязнова, В.А.Смірнова, Г.Гадамера, А.Грінбаума, Р.Карнапа, І.Лакатоша, Х.Патнем, К.Поппера, Дж.Сніда, П.Тегарда, В.Штегмюллера та ін.

Проте цей напрямок, безумовно, не може вважатися достатнім, оскільки раціональність, по-перше, не може зводитись до наукової нормативності /хоча б тому, що існували та існують донанукові та позанукові форми раціональності/; по-друге, ідеали наукового мислення мають соціокультурну детермінацію, від якої частіше за все доводиться абстрагуватися при розглядуваному підході. До того ж, сам нормативний характер репрезентації раціональності зводить останню до її розсудкового рівня. Тому значно частіше сьогодні можна зустріти в літературі інший напрямок у дослідженні проблеми раціональності, а саме розгляд генезису стилів мислення та раціональних норм в культурно-історичному контексті. В цьому плані варто згадати праці Н.С.Автономової, Г.С.Батищева, В.П.Іванова, Ю.Н.Давидова, І.Т.Касавіна, В.В.Кизими, С.Б.Кримського, В.Х.Лобаса,

М.К.Мамардашвілі, М.В.Поповича, В.Н.Поруса, Б.І.Пружиніна, В.А.Рижка, В.С.Швирьова, М.Вебера, А.Койре, Т.Куна та ін.

Проте зазначена соціологізація аналізу раціональності у більшості випадків призводить до іншої крайності - релятивізації раціональних норм та визнання доцільності за основний критерій розумності. У зв'язку з цим виникають значні труднощі при оцінці раціональності самих цілей та визначенні об'єктивних підстав даної оцінки. В результаті "раціональність" набуває статусу "псевдопредметного" та "псевдометодологічного поняття"¹ і, таким чином, стає чимось "невизначуваним, пляним, якому ми безуспішно намагаємось нав'язати готові форми".² Разом з тим, доводиться визнати, що за межами ідеї раціональності наука взагалі втрачає зміст свого існування.

Мета та основні завдання дослідження. Вихід із зачарованого кола згаданої дилеми вбачається нами у побудові загальної теорії раціональності, котра б дозволила встановити координацію конкретно-соціальних вимірів людського розуму з універсальною логікою історії буття. "Універсальною" - не в мартевіанському чи кантівському розумінні /як непорушних граничних підстав або апіорних схем міркування/, а як принципів об'єктивно-логічної єдності світу, органічної частини якого є також і становлення розуму; принципів гармонічного єднання "мислячого духу" та матеріального Універсуму.

Якщо такі принципи існують, то саме вони задають вектор орієнтації історії раціональної активності, а також дозволяють визначити основні напрямки конструктивних зусиль по

1. Касавин И.Т., Сокулер З.А. Рациональность в познании и практике.- М.: Наука, 1989. С.28.
2. Проблема рациональности в познании и деятельности /Всесоюзная теоретическая конференция/ //Филос.науки. 1988. №1. С.114.

створенню загальної теорії раціональності. Якщо ж припустити, що формулювання такого роду принципів позбавлене об'єктивних підстав, то доведеться визнати ідею повної релятивізації відношення розуму до буття, а, відповідно, відмовитись як від ідеї логічної єдності світу, так і взагалі від будь-яких раціоналістичних претензій.

Більше того, питання не обмежується відновленням пріоритетів розуму. Потрібно також, щоб теоретичний раціоналізм був послідовно реалістичним раціоналізмом, тобто не визнавав ніяких інших підстав, крім природного буття та об'єктивної логіки його самоорганізації /згадаємо відому фейєрбахівську максиму про те, що жодне явище не може знаходитись у невідповідності з природою, а лише з нашими уявленнями про неї/. В протилежному випадку теорія раціональності приходить до нерішуваної суперечності між самою ідеєю "логосу" /ідеєю пояснення світу його ж власними засобами/ та визнанням деякої метафізичної, надприродної, а, значить, "позасвітової" основи як матеріального буття, так і розуму. При цьому, зрозуміло, побудова картини світу переходить із раціонально-логічної площини в містичну. Для останньої характерне окреслення потенційних меж раціонального пізнання, за якими знаходиться сфера езотеричного, потаємного та "несповідуваного".

Отже, світогляд може лишатися раціоналістичним і разом з тим уникнути зазначеної суперечності лише за умови обґрунтування об'єктивно-логічної необхідності виникнення розуму із природного буття, встановлення кореляції між логікою самоорганізації матеріального світу та логікою історії раціональності і, нарешті, визначення критеріїв розумного відношення до світу, виходячи з цієї єдиної та всезагальної логіки становлення буття як цілісної системи. Іншими словами, "пробле-

ма виведення із світу через практику координат свідомості та перетворення цієї свідомості в мірило світу, спосіб оцінки входження людини в цей світ ... характеризує умови та можливість встановлення всезагальності мірок розуму як однієї з іпостасей ідеї раціональності".¹

Те, що зазначена можливість не є лише черговою "раціоналістичною утопією", а має цілком реальні підстави, впливає з факту необхідної обмеженості свободи будь-якої матеріальної системи. А, отже, динаміка жодної з них не може бути абсолютно алогічною. Атрактором цієї зміни завдяки буде стан гармонічної рівноваги системи на кожному відносно завершеному рівні /оскільки такий стан має найвищі індекси ймовірності та стійкості/, а пошук логіки даного врівноваження - стрижнем ідеї онтологічного раціоналізму /де така характеристика, як доцільність, розглядається вже не тільки в плані суб'єктивної діяльності, але й як іманентний принцип самоорганізації буття/.

Відповідно, головною метою пропонованої дисертації є спроба побудування концептуального фундаменту та логічного каркасу загальної теорії раціональності /ЗТР/, котра б реалізувала згадану ідею. Така теорія повинна ґрунтуватися на логічній моделі самоорганізації буття, органічним продовженням якої є ноогенез /становлення розуму/. Цим питанням присвячена перша частина роботи.

Крім того, завданням дисертації є також застосування ЗТР до вирішення ряду кардинальних філософсько-історичних та логіко-методологічних проблем, що потребує конкретизації її засад у двох відповідних модусах спеціальної теорії раціональності /ЗТР/ - соціологічному та епістемологічному /частина

1. Йолон П.Ф., Крымский С.Б., Парахонский Б.А. Рациональность в науке и культуре.- К.: Наукова думка, 1989. С.90.

друга/.

Досягнення зазначених цілей передбачає обґрунтування наступних положень, що виносяться на захист:

- Сучасна синергетична картина світу хоча й пояснює негентропійність матеріальної самоорганізації /що виявилось невід-сильним для класично-детерміністської раціональності/, однак це досягається ціною визнання хаотично-ірраціонального характеру атракції нерівноважних фазових переходів. Дана обставина суттєво послаблює логіко-методологічні можливості синергетичної концепції, лишаючи їй переважно описові функції.

Разом з тим, пошук залежностей атракторів руху матеріальних систем від його вихідних детермінант дає підстави для раціоналістичного оптимізму при вивченні процесів самоорганізації взагалі та ноогенезу зокрема.

- Незважаючи на неоднозначність вищезгаданих залежностей, жоден процес не можна вважати абсолютно стохастичним, оскільки завжди існують обмеження свободи вибору системою свого атрактора. Отже, даний вибір не може бути позбавленим логіки /хоча й нелінійної/, згідно з якою траєкторія еволюції будь-якої системи тяжіє до параметрів каузально-атрактивного резонансу. При цьому її домінантний атрактор визначається онтологічним прагненням досягти максимального ступеня рівноваги шляхом мінімально необхідної дії.

- Через те, що атрактором будь-якого процесу є стан динамічної або статичної рівноваги, повинна існувати загальна онтологіка врівноваження, завдяки якій можна говорити про Універсум буття, а не лише про окремі специфічні форми його організації. Основою зазначеної онтологіки мають бути механізми циклоутворення, оскільки ймовірність самоорганізації /підвищення ступеня впорядкованості систем/ пропорційна мірі

стійкості матеріальних процесів /в противному разі буде по-
стійно руйнуватися сама основа виникнення організації більш
високих порядків/; стабільність же цих процесів зумовлена мі-
рою їх циклічної замкненості, гармонічної рівноважності. Отже,
самоорганізацію можна подати у вигляді ієрархії циклічних рі-
внів онтодинаміки.

- Логіку утворення таких циклів на кожному рівні матеріа-
льної організації можна задати трифазовою моделлю: кожна ко-
оперативна тенденція /вихідна фаза/ генерує відповідне про-
гресування ентропійної протидії, пов'язаної з порушенням рів-
новаги в контексті метасистеми, аж до реакційного превалюван-
ня /негативна фаза/ цієї антитенденції /через прагнення до
відновлення метасистемою втраченої рівноваги/; при цьому, на-
скільки стійкою є вихідна тенденція, настільки сильною є ат-
ракція до гармонічного врівноваження процесів та антипроце-
сів на синтетичній фазі циклоутворення. Встановлена таким чи-
ном циклічна рівновага створює відносно стабільну основу для
виникнення порядку нового рангу.

- Онтологічне прагнення до упорядкування властиве не лише
процесам об'єктного рівня, але й еволюції самих аттракторів
даних процесів. Це пояснюється обмеженістю сфери дієвості
будь-якого конкретного способу врівноваження, так що еволюці-
йна зміна цих способів також не може бути суто частичною. Ло-
гіка "метаатракції" виявляє принципово подібну до вищеписа-
них механізмів циклічно-рівневу ієрархію, де кождий наступ-
ний рівень врівноваження кількісно відрізняється від поперед-
нього збільшенням міри саморегульованості. Відповідно, в які-
сному плані відома нам гілка атрактивної еволюції розгортає-
ться від стихійної неорганічної акомодатії до свідомо-раціо-
нальної взаємодії з середовищем.

- Ноогенез не є суто випадковим явищем /в противному разі розум не володів би таким потенціалом стійкості/. "Онтологічна доцільність" /атракція/ становлення людського розуму пов'язана з завершенням логіко-еволюційного циклу виключно природного буття /коли рівень самоорганізації виходить за межі дієвості всіх принципових модусів пристосування до середовища/ та його запереченням /котре супроводжувалося оберненням детермінаційного вектора/ шляхом переходу до доцільного перетворення самого середовища.

- Оскільки становлення розуму із матеріальної стихії є об'єктивно зумовленим процесом /а, отже, існують онтологічні суперечності, які не можуть бути нейтралізованими лише за рахунок природних форм самоорганізації та рівноважності/, змістом виникнення та еволюції розуму є перспективна раціоналізація буття - приведення природної та суспільної його іпостасей до гармонічної рівноваги через посередництво осмисленої діяльності.

- Аналогічно з біогенетичним законом можна стверджувати про дію ноогенетичного закону, згідно з яким логіка історії раціональності може бути "перевідкритою" в онтогенезі відношення людини до світу. На базі даного закону ця логіка отримує канал зв'язку з емпіричною наочністю і можливість конкретно-практичної реалізації.

- Із логіко-історичного змісту розуму випливає гранично загальне визначення раціональності як орієнтації людської діяльності на гармонізацію буття шляхом вирішення його суперечностей у мисленні /теоретична раціональність/, а потім, через нейтралізацію дисгармонії мислення та буття, - в самому бутті /практична раціональність/.

- Аналіз координації чуттєвого та раціонального рівнів

сприйняття світу дозволяє вважати, що відчуття естетичної гармонії пов'язане з глибинними основами логічної організації матеріального Універсуму /в межах кожного логічного циклу процеси самоорганізації матерії прагнуть до рівноважної симетрії, тоді як кількісне співвідношення між упорядкованості самих циклів - до пропорції "золотого перерізу"/. Дане відчуття, будучи "чуттям оптимальної міри", є одним з шляхів до її розумного осмислення і, відповідно, до свідомого утримання світу в межах міри його раціонального існування.

- При визначенні раціональності через її відношення до ірраціонального не слід зводити зміст останнього до тих факторів, що перешкоджають /або взагалі не вписуються в контекст/ діяльності по вирішенню суперечностей між мисленням та буттям. Необхідно враховувати, що ірраціональне - це невід'ємний ентропійний момент діалектики генезису розуму, і що саме цей момент дозволяє відчути та осмислити зазначені суперечності. До того ж людське буття ніколи не зможе мотивуватися виключно раціональною детермінантою.

- Сутність раціонального визначається не лише зовнішніми суперечностями /мислення - буття, раціональне - ірраціональне/, але й його внутрішньою структурною діалектикою. В цьому відношенні раціональність слід розглядати як єдність розумності та розсудливості. Останні являють собою форми репрезентації в раціональному відповідної єдності поступальності та циклічності, властивих універсальній логіці розвитку буття. Цим пояснюється логічна гетерогенність розумного та розсудкового мислення.

- Функціональна єдність теоретичних /пізнавальних/ та практичних форм розуму і розсудку забезпечує сумарну реалізацію

всіх критеріїв раціональності. А саме: обґрунтованість діяльності як конкретними знаннями, досвідом та релевантними логіко-методологічними нормами /теоретичний розсудок/, так і її вписаність в загальну картину світу /теоретичний розум/; її відповідність як соціально-обмеженим суб'єктивним цілям /практичний розсудок/, так і доцільність самих цілей з точки зору об'єктивної логіки руху розумної цивілізації у напрямку збільшення міри свободи як гармонії буття людини у світі /практичний розум/.

- Якщо функціональна дивергенція розумного та розсудкового світоосмислення спричиняється розшаруванням форм та рівнів практичного буття, то інтегрування останніх у "дискретне ціле" є онтологічною детермінантою відповідної гармонізації функцій зазначених рівнів раціональності.

- Метараціоналістська оцінка міри своєчасності та доречності історико-культурних форм розуму передбачає, насамперед, розгляд останніх як факторів врівноваження буття. Відповідно, раціоналізація соціології пов'язана з вписуванням історії осмисленої діяльності в контекст загальної онтології прагнення Універсуму до рівноваги.

- Найглобальніші вузлові пункти раціональної історії пов'язані з ротаціями відношення розуму до буття. Таким чином, логіку даної історії складають три великі цикли /оскільки детермінаційний вектор зазначеного відношення може мати лише три стани: два взаємопротилежних і один синтетично-рівноважний:

I/ історія стихійної раціональності /протягом якої розум ще цілком підпорядкований буттю, котре "не може бути нерозумним"/;

2/ історія класичної раціональності /де теоретично оформлений розум здобуває самостійність та утверджує за собою статус безумовного джерела світової гармонії/;

3/ дійсно раціональна історія /коли розум та буття досягають синтетичної єдності, здобувачи одне в одному умови власної раціональності/.

Відповідно, кожний цикл, як і будь-який логічно завершений процес, поділений на три фази двома запереченнями /раціональними революціями другого порядку/.

- Виведення із аналізу логіки історії розуму основних вимірів та орієнтирів сучасної раціональності, а також їх розгляд крізь призму універсальної логіки дозволяють накреслити шлях до раціональної епістемології. Остання характеризується, на наш погляд, досягненістю принаймні трьох цілей:

а/ єдності логічних основ наукового пізнання /подолання "логіко-методологічного анархізму"/;

б/ забезпечення критеріальних орієнтирів раціонального генезису наукової теорії;

в/ вирішення проблеми застосовності та практичної ефективності наукових знань /особливо в умовах "квазіемпіричної домінантності" сучасної науки/.

Всі ці завдання в значній мірі вирішуються шляхом застосування ЗТР.

- Незважаючи на можливість формалізації універсальної логіки врівноваження, її використання при вирішенні вищезазначених проблем раціоналізації епістемології не може бути суто формальним, оскільки одна й та сама логічна тенденція може мати різні конкретні модуся у різних онтологічних контекстах. Отже, невинуватим є досить розповсюджений пошук універсальних формальних критеріїв раціональності наукового пізнання

та практики. Такі критерії завжди будуть мати локальний, розсудково-відносний характер. Разом з тим, дослідження відношень між раціональнісними оцінками пізнавально-практичних дій дозволяє виявити ряд екстенсимальних залежностей між даними оцінками і, відповідно, побудувати досить ефективну раціомодальну аксіоматику.

Крім запропонованих тез, новизна дисертаційного дослідження визначається також наступними елементами:

- визначені принципи побудови каузально-атрактивної картини світу та представлена модель загальної онтології врівноваження буття;

- встановлена логічна координація між філогенезом та онтогенезом раціональності;

- запропоноване математичне обґрунтування єдності чуттєвої та раціональної гармонії шляхом їх співвіднесення з циклічною розмірністю світобудови;

- здійснена спроба визначення критеріїв раціональності, що мають глибинні підстави в принципових механізмах генезису матеріального буття;

- запропоновані авторські варіанти побудови "раціональної соціології" та "раціональної епістемології";

- побудована раціомодальна аксіоматика логіки практичних міркувань.

Теоретичне та практичне значення роботи. Положення та висновки проведеного дисертаційного дослідження можуть бути використаними для подальшої розробки проблеми побудови теорії раціональності, пошуку шляхів оптимізації науково-пізнавальної та практичної діяльності, а також при читанні нормативних курсів філософії, логіки, історії філософії, естетики та спецкурсу з філософії історії.

Апробація роботи. Результати дослідження доповідались на II Філософському конгресі України, теоретичних семінарах та конференціях Інституту філософії НАН України, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Української академії внутрішніх справ та Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КНУ, а також використовувалися при читанні курсів логіки та філософії.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається із вступу, двох частин, що вміщують п'ять розділів, закінчення та списку використаної літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність досліджуваної теми, подано огляд стану та напрямків її розробки в сучасній літературі; сформульовано мету та завдання роботи, положення, що виносяться на захист, а також висвітлено наукову новизну та практичне значення дисертації.

Частина перша - Проблема побудови загальної теорії раціональності /ЗТР/- присвячена, насамперед, пошукові самої логіки ноогенезу, логіки "вписування" розуму в контекст онтологічної еволюції, оскільки саме вона визначає як смисл буття розуму, так і критерії його власної раціональності. Відповідно, дана логіка може стати фундаментом побудування загальної теорії раціональності - теорії, що має своїм предметом питання про зміст, орієнтацію розумної діяльності та висезгадані її критерії.

Розділ I. Світоглядні підстави та база логіка розгортування ЗТР: місце розуму в контексті логічної моделі світу та ноогенетичний закон. Криза класичного раціоналізму досить переконливо свідчить про те, що шукана логіка не може мати лінійно-однозначного, традиційно-детерміністського характеру /в. отже, і раціональність не можна буде звести до слідуван-

ня певним еталонним логіко-методологічним нормам/. Такий підхід виявляється придатним лише для описання відносно замкнених систем, де сама лінійна однозначність зв'язків є похідною від зацикленості руху в цих системах. Однак така концепція логічно виключає ідею негентропійного саморозвитку буття, бо причину будь-якої самозміни останнього вона пов'язує як раз із зростанням ентропії /поверненням до більш імовірного, а, значить, нижче організованого стану/, але ніяк не навпаки.

Сучасна синергетична картина світу базується на принципі єдності ентропійного та негентропійного моментів матеріальної еволюції і, тим самим, дозволяє вирішити ряд проблем самоорганізації, непідвладних класичному раціоналізмові. Віддаленість від рівноваги тут розглядається як одночасна віддаленість від причинних детермінант, котрі є похідними від характеру цієї рівноваги, а тому при описанні мотивації руху нерівноважної системи мова йде вже не про його детермінацію, а про його атракцію /тобто не про те, що є вихідною причиною цього руху, а про ті потенційні стани, до яких прямує дана система/. Такий рух вже не виключає негентропійної спрямованості. Проте, втративши індіферентність, "онтологічний вибір" системою траєкторії свого подальшого розвитку вважається в межах цієї концепції абсолютно недетермінованим /оскільки він мотивується суто випадковими флуктуаціями та неоднозначними атракторами/, а, отже, ірраціонально-непрогнозованим.

Разом з тим, незважаючи на нелінійність зв'язку між детермінаторами та атракторами, все ж є, на наш погляд, підстави для раціоналістичного оптимізму при дескрипції механізмів самоорганізації /у тому числі ноогенезу та раціоналізу-

вчої діяльності/. Тут, насамперед, мається на увазі те, що, оскільки не існує ні абсолютно замкнених, ні абсолютно відкритих систем, то ні детермінація, ні атракція також не можуть бути абсолютними, і, таким чином, вони обмежують одна одну. Але, так як абсолютно хаотичним, позбавленим будь-якої логіки могло б бути лише те, що не має обмежень міри своєї свободи, то зв'язок між детермінаторами та атракторами має підпорядковуватися певній /хоча й нелінійній/ логіці. Це означає, що система не повністю "вільна" у виборі свого атрактора навіть у точках біфуркації при нерівноважних фазових переходах, а тому далеко не всі потенційні атрактори можуть бути рівноімовірними. Серед них майже завжди виділяється так званий "домінуючий атрактор", котрий найбільш резонує по відношенню до вихідних детермінаторів системи за принципом "найменшої дії" і в найбільшій мірі "приваблює" нерівноважну систему, оскільки може надати їй максимального ступеня рівноваги. Отже, хоча і неможливе передбачення абсолютно точної "індивідуальної траєкторії" розвитку системи, все ж є можливим накреслення принципової його лінії, яка визначається вищезгаданим домінуючим атрактором, і модусами якої будуть усі потенційні варіації майбутнього стану системи.

Базуючись на викладених світоглядних принципах, у даному розділі із стислого феноменологічного розгляду вузлових пунктів відомої нам гілки самоорганізації матерії здійснена спроба екстрагування тієї логіки її історії, яка, можливо, і визначає "онтологічну доцільність" виникнення розуму та орієнтири перспективної раціоналізації буття.

Якщо правомірним буде узагальнення результатів зазначеного аналізу, то можна стверджувати, що жодний матеріаль-

ний процес, який має фінітну гармонійно-рівноважну системну основу, не може бути нескінченно поступальним. Для кожної такої основи є свій "негентронійний максимум", що зумовлюється, з одного боку, відносною обмеженістю власних матеріально-енергетичних ресурсів самоорганізації системи і, з іншого боку, стриманням її поступальності пропорційно зростаючими противажними ентропійними процесами. Це, безумовно, означає не припинення руху системи, а лише необхідну реверсивну зміну спрямованості його результуючого вектора при досягненні межі, за якою траєкторія цього руху відхиляється настільки, що його орієнтацію вже можна буде вважати не просто "іншою", а протилежною. Даний логічний пункт пов'язаний з першим запереченням в еволюції системи, в результаті якого домінантний статус переходить до так званих "антитенденцій", генерованих вихідними процесами. Коли ж і заперечна орієнтація вичерпує себе /в силу вищезазначених причин/, то рух системи тягнє до циклічно-рекреативної рівноваги, що являє собою друге заперечення її базової субциклічності.

В свою чергу, ця новостворена циклічна гармонія стає рівноважною основою для формування поступальності більш високого порядку, котра є вихідним моментом становлення /за аналогічними принципами/ відповідної метагармонії і т.д. Правда, спрямованість розгорткування вихідної фази метациклу кожної відносно завершеної матеріальної системи визначається вже не стільки її власною індивідуальною траєкторією, скільки кооперативною когерентністю таких систем, при якій останні фігурують як елементи більш високопорядкової організації. Однак результуючий вектор даного синергізму також завжди зорієнтований в бік встановлення рівноважного стану метасис-

теми аналогічно тому, як це було досягнуто II елементами.

Якщо вищеописану логіку подати у вигляді графічної моделі, то остання матиме наступний вигляд: лінія, що символізує спрямованість розвитку системи в умовній фазі відліку, поступово відхиляється від початкового напрямку аж до реверсивного і, нарешті, відносно замикається в цикл. Відносно, - оскільки вона не повертається до вихідної точки, а утворює нову спіралеподібну поступальність, котра також зрештою закруглюється в тороїдальну метациклічність. Ця побудова не має ні верхньої, ні нижньої межі, оскільки взята на будь-якому рівні лінія графічно репрезентує спіраль більш низького порядку.

Скалярний модуль радіусу кожного циклу символізує рівень негентронійного максимуму на даній стадії еволюції, а векторний діапазон відхилень цього радіусу - коло можливих варіацій атракції розвитку системи в даній площині матеріальних змін. Сама ж ця площина /просторова розмірність/ не змінюється доти, поки в ній є можливою регармонізація системи після порушення II рівноваги в результаті взаємодії з матеріальним Універсумом /звичайно, якщо система самоорганізується/. З кожним наступним рівнем організації матерії синхронно і симетрично зростають II ентропійні та негентронійні характеристики /встановлення рівноваги одних процесів досягається ціною відповідного порушення рівноваги інших та навпаки; те ж саме можна сказати і про співвідношення мір їх упорядкованості/. При цьому стабілізація матеріальних систем /у зв'язку з поетапним підвищенням рівня їх складності/ об'єктивно стає все більш невід'ємною від спрямованості до збільшення міри їх саморегульованості аж до набуття останньою свідомо-раціонального характеру.

З цієї точки зору ноогенез не є суто випадковим явищем. Його "онтологічна доцільність" пов'язана з завершенням логіко-історичного циклу виключно природного буття. Ідеться про вичерпання негентропійного імпульсу всіх принципових модусів пристосування до середовища: від невибірної акомодатії неорганічних систем до генетично та рефлексивно керованої адаптації живих організмів. А, отже, еволюція природних систем приходить до тієї межі, за якою формуються суперечності, не вирішувані в контексті пристосовного буття як такого. З цього пункту починається процес заперечення історії пристосування до середовища історією пристосування самого середовища - заперечення природного буття соціальним буттям, сутності якого є раціональне осмислення світу з метою його раціонального перетворення. Тут уже чиста об'єктивна стихійність народжує свою протилежність - фактор суб'єктивної осмисленості. Звідси стає зрозумілим універсально-історичний сенс буття розуму. Він, судячи з усього, полягає в поетапному забезпеченні раціонального синтезу природного та суспільного буття в новий тип світової гармонії. Проте реалізувати зазначену свою місію людський розум, що став першим запереченням суто природного існування, може лише пройшовши фазу другого заперечення /по мірі подолання власного самовідчуження/, котре пов'язане з його перетворенням із підпорядкованої сторони суперечності між мисленням та буттям на провідну.

Вищеописана логіка самоорганізації буття, частиною якої є також становлення розуму, задає свого роду "критеріальну траєкторію", співнаправленість з якою визначає міру раціональності людської діяльності. Разом з тим, що логіку не слід розглядати як жорсткий апріорний детермінатор універсальної

еволюції, а як "метаатрактор", що ініціює орієнтацію на найбільш рівноважну відповідність локальних детермінаторів та атракторів. Йдеться про те, що еволюція самих типів атракції також не є хаотичною, а тягнє до зазначених логічних механізмів циклоутворення та багатоступінчастої ієрархії, оскільки кожний спосіб зрівноваження має обмежену сферу дієвості. При цьому метаатрактор задає онтологічну необхідність /доцільність/ спрямування зміни способу зрівноваження, тоді як вихідний рівень організації матеріальної системи визначає достатність умов здійснення даної зміни. Наприклад, аж ніяк не будь-який біологічний вид має реальні можливості виходу за межі суто природної адаптації; тому, в разі онтологічної необхідності такого виходу /для даного виду/, цей вид або вмирає, або "проривається" на новий /достатній/ рівень організації. Якщо ж згаданий вихід не є необхідним, то, згідно з принципом найменшої дії, модифікуються лише засоби пристосування виду.

Використання запропонованої логічної моделі для теоретичної реконструкції ноогенезу або для прогнозування потенційної історії розуму передбачає заповнення її формальних структур конкретно-емпіричним змістом. При цьому одним з ефективних засобів компенсації дефіциту емпіричної наочності є встановлення кореляції між філогенезом та онтогенезом розуму. Дана кореляція задається ноогенетичним законом, згідно з яким логіка історії раціональності може бути "перевідкритою" в онтогенезі відношення окремої людини до світу, що істотно полегшує конкретно-практичну реалізацію цієї логіки.

Розділ II. До питання про визначення раціонального: раціональність на фоні "позараціонального" та її внутрішня організація. Основна мета цього розділу полягає, з одного боку,

у спробах пошуку якомога адекватнішої явної дефініції загальної сутності раціональності і, з іншого боку, у конкретизації поняття про останню шляхом її неявного визначення як в контексті основних "парараціональних" факторів /чуттєвості та ірраціональності/, так і через аналіз динаміки її внутрішньоструктурних рівнів /розумності та розсудливості/.

Коли йдеться про співвідношення раціонального та чуттєвого, в цьому плані однією з плідотворних ідей є, на наш погляд, ідея кореляції між принципами естетичної гармонії та мірами оптимального врівноваження буття, котрі задають об'єктивні підстави кількісної характеристики раціональності. Висловлена ідея супроводжує рефлексуючий філософський розум від самих його витоків, оскільки основною рушійною силою ноегенезу є прагнення до гармонізації буття, особливо там і тоді, де і коли природно-стихийні гармонізуючі чинники стають відчутно недостатніми.

В руслі подальшого дослідження зазначеної кореляції вважається за можливе визначення загальних числових параметрів найбільш оптимального розвитку систем /як матеріального, так і ідеального плану/. Ці параметри, очевидно, визначаються найрівноважнішими пропорціями "вписування" їх розвитку в контекст генезису Універсуму як цілісного утворення.

Зокрема, спостерігається наступна тенденція: чим більше система є рівноважно-зацикленою, тим в більшій мірі процеси, що її утворюють, тяжіють до кількісної еквівалентності їх модулів; стосовно ж систем, що втратили свою рівновагу і стали "автогенетичними", то міра цієї нерівноважності прямо пропорційна прагненню коефіцієнта розвитку таких систем до знаменника пропорції "Золотого перерізу".

Звертаючись до запропонованої у попередньому розділі

графічної моделі універсального генезису, можна інтерпретувати дане положення так, що траєкторії руху процесів та анти-процесів в межах кожного відносно завершеного циклу прямують до рівноважної симетрії, тоді як кількісне співвідношення "радіусів" /мір упорядкованості/ самих циклів - до знаменника ряду Фібоначчі. Цю обставину можна пояснити тим, що умовою стабільності /регулярності/ процесів є їхня зацикленість, а, отже, симетрія. Коли ж мова заходить про негентропійний про-рив встановленої регулярності, то аналогія, скажімо, з симетричною музичною гармонією втрачає силу /через її застосовність лише до просторово-обмежених взаємодій/. Недосцінка даної обставини привела до ряду логічних парадоксів при розробці ідеї пошуку онтологічних підстав єдності чуттєвої та раціональної гармонії у Лейбніца, Гердера, Гегеля та ін. Як зазначалося, усяка рівноважна симетрія має статичний або зациклений характер. Тому цілком логічно напрошується висновок про те, що для одержання динамічної картини універсальної гармонії внутрішньорівнева локальна симетрія має діалектично пов'язуватись із своїм запереченням - міжрівневою інтерлокальною асиметрією.

Беручи до уваги також, що кожна форма організації базується на усій ієрархії нижчепорядкових форм і, разом з тим, є циклічною основою розвитку організації наступного рангу, зазначимо, що міра поступальності/негентропійний максимум/ даного розвитку визначається сумарним рухом усіх попередніх рівнів, за винятком того найближчого, на якому безпосередньо базується генезис нового порядку /аналогічно тому, як позитивна робота двигуна визначається сумарною роботою, мінус робота, затрачена на підтримання самого двигуна в робочому стані/. Викладені умови задовольняються лише одним знаменни-

ком пропорційності, котрий становить $(1+\sqrt{5})/2$.

Зрозуміло, що подана ідеальна модель кількісного співвідношення форм матеріальної рівноважності виражає лише ту атрактивну тенденцію, до якої прагне реальний генезис матерії. При цьому кожне "стохастичне збочення" від ідеальної гармонічної пропорції компенсується на наступних етапах відповідними "антизбоченнями", так що результуюча пропорція, до якої прямуватиме відкритий процес самоорганізації, буде виражена коефіцієнтом "золотого перерізу".

Отже, раніше, ніж розум виражає та осягає в поняттях принципи раціонального відношення до світу, ці принципи, у певному розумінні, залишають своє відбиття на рівні чуттєвості - первинному каналі зв'язку людини з реальністю. В даному плані є підстави вважати, що сприйняття гармонії /як один із засобів інтуїтивного осягнення цілісності об'єкта/ являє собою форму відчуття раціональної міри. Тобто це відчуття звертає людську суб'єктивність на фіксацію кількісно оптимальних характеристик раціональності, котрі пов'язані з циклічною розмірністю світобудови та "вузловими лініями" генезису Універсуму.

Коли ж постає питання про я к і с н у визначеність розуму та раціональності буття людини у світі, то воно не може стояти осторонь від питання про демаркаційні межі стикання раціонального та ірраціонального. Саме ці межі окреслюють конкретно-історичний зміст розуму та визначають рамки його свobody на кожному етапі становлення його відношення до буття.

В цьому плані "ірраціональне" не слід обмежувати тим "негативним фоном", на якому вирізняються "позитивні орієнтири розуму", або тими чинниками, що перешкоджають чи не впливають в контекст вирішення суперечностей між мисленням та

буттям. Якщо прийняти тезу про те, що ностгенез є органічною частиною логіки матеріальної еволюції, то, згідно з загальними принципами даної логіки, доведеться визнати за ірраціональним також статус невід'ємного ентропійного моменту динаміки становлення розуму. Ідеться про закономірну деструкцію системи діючих раціональних норм, по мірі того, як остання виявляє свою "неуніверсальність"; при цьому наростання ірраціоналістичних тенденцій є одним з стимуляторів чергового "негентропійного прориву" в історії розуму, котрий навряд чи коли-небудь остаточно визнає безглуздість власного існування.

Незважаючи на культурно-релевантну відносність методологічних регулятивів раціональності, історія їх зміна, безумовно, не може бути позбавленою своєї логіки /яке хоча б через те, що ця зміна, в кінцевому підсумку, завжди спрямована на гармонізацію системи "мислення - буття", а, отже, не є суто довільною/. Тому при визначенні сутності відношення "раціональне - ірраціональне" в контексті ЗТР мова повинна йти не про встановлення критеріальних "еталонних норм", що визначали б підставу розрізнення сторін даного відношення. Тут потрібен метаметодологічний підхід, в межах якого визначається загальна логічна спрямованість відношення розуму до буття. Оскільки сам розум має онтологічний сенс міром того, як він виявляє здатність до вирішення суперечностей буття, невирішуваних отихів останнього, то раціональною /в цьому гранично гомогеному розумінні/ можна вважати діяльність, яка спрямована на нейтралізацію зазначених суперечностей у мисленні /теоретична раціональність/, а потім, через усунення дисгармонії мислення та буття, - в самому бутті /практична раціональність/. Таким чином, співнаправленість з логікою генезису системи "мислення - буття" /вона підпорядкована розгляду тим у попе-

редньому розділі принципам/ є найзагальнішою підставою визначення раціональності.

Щодо "ірраціонального", то, як вже зазначалося, воно фігурує в контексті еволюції розуму в двох іпостасях: як стимулятор та противага поступальності цієї еволюції. Проте, звичайно, дана категорія має свій зміст і поза межами розглядуваного контексту. Адже розум не є єдиною "сутнісною силою" людини, оскільки людське буття є не тільки "буттям у світі", але й "буттям у собі". Тому вивчення таких парараціональних граней людської суб'єктивності, як воля, емоції, уподобання, бажання тощо, безумовно, не може бути зведеним до суто раціоналістичного підходу.

Нарешті, ведучи мову про визначення раціонального, вважається за доцільне також здійснення аналізу його внутрішньоструктурної організації. В цьому плані в межах раціонального відношення до дійсності традиційно диференціюють дві орієнтаційні площини: теоретичну та практичну /відповідно до двох взаємопов'язаних площин відношення людини до світу - пізнавально-рефлексивної та практично-перетворювальної/. Однак, при більш поглибленому аналізі структури раціональної діяльності, в кожній з відзначених її площин помітно виділяються два рівні: розсудковий та розумний.

Варто сказати, що питання про підстави диференціації даних рівнів до теперішнього часу є гостродискусійним. Цю обставину можна пояснити, по-перше, широтой спектру можливих проявів їх діалектики, а, відповідно, поліфункціональності понять "розум" і "розсудок"; по-друге, - багатоманітністю підходів до їх вивчення.

Проте завуженість більшості існуючих тлумачень змісту цих понять можна компенсувати, на наш погляд, широтою їх

співвіднесення з загальною логікою самоорганізації буття. В даному відношенні, єдність розумності та розсудливості мислення є логічним відображенням та продовженням відповідної єдності поступальності та циклічності онтодинаміки. Таким чином, "розсудливість" можна в найбільш загальному розумінні визначити як категорію, що характеризує спрямованість діяльності /як пізнавальної, так і перетворювальної/ на власне "запиклення", замикання в певних соціально-просторових та соціально-часових межах. Ця розсудкова стабілізація мислення та дії здійснюється як врівноваження їх ентропійного та негентропійного моментів, завдяки чому взагалі стає можливою "позитивна робота" інтелектуальної сили.

Що ж стосується "розумності", то вона являє собою міру співнаправленості суб'єктивної діяльності з поступальним моментом логіки розвитку буття, коли в неминучій відносній циклічній обмеженості цієї діяльності вбачається лише форма існування її абсолютної, нескінченної поступальності. Тому істинний розум не може бути безрозсудливим, а розумність як рівень раціональності передбачає також перманентне вирішення суперечностей між мисленням та буттям, при якому останні не просто прагнуть до окреслення та дотримання їх власних меж, але й стимулюють поступальність генезису одне одного.

Розділ III. Про загальні критерії раціональності: логічність, доцільність та міра свободи буття людини у світі: єдність розумності та розсудливості. Незважаючи на необхідність пошуку об'єктивно-логічних підстав раціональної діяльності, слід визнати дану його спрямованість недостатньою для виявлення загальних критеріїв раціональності. І справа тут не лише в історичній відносності та неодмінній обмеженості суб'єктивної репрезентації згаданих логічних підстав, а

тому, що раціональність навряд чи можна звести до логічності як такої /не говорячи вже про будь-яку конкретну стандартизовану систему логіко-методологічних норм/.

В широкому розумінні слова, дію можна вважати логічною в тій мірі, в якій вона узгоджується з відповідним зрізом об'єктної організації /незалежно від свідомого дотримання певних логічних принципів/. Але цим визначається лише її виконуваність у реальному бутті, тоді як в більшості випадків діяльність не є самоціллю, а підпорядковується реалізації суб'єктивних цілей.

З іншого боку, зрозуміло, не будь-яку доцільну діяльність можна вважати раціональною, оскільки сама її мета може бути нереалізовною або взагалі ірраціонально-абсурдною. Отже, доцільність та логічність є невід'ємними та взаємозалежними параметрами раціональнісної характеристики діяльності. Проблемним, правда, лишається питання про існування абсолютних критеріїв раціональності, оскільки ні "логічність цілі", ні "доцільність логіки" не в змозі претендувати на цей статус.

Хоча останнім часом в літературі все рідше можна зустрітися з орієнтацією на пошук яких-небудь абсолютних вимірів раціональності, все ж, на наш погляд, відмова від цього пошуку надмірно релятивізує самооцінку наукової і взагалі людської діяльності. Однак мова при цьому повинна йти не про "еталонні раціональні норми", а про зетальні онтологічні принципи, котрі в різних контекстах відношення людини до світу можуть втілюватись у "своєчасних та доречних" світоглядно-методологічних регулятивах.

Одним з таких найбільш фундаментальних принципів, як вже

згадувалось, є прагнення до гармонійної рівноваги будь-якого якісно визначеного процесу. На рівні "соціальної матерії" цим домінантним атрактором є свобода як гармонія людського існування з її /людини/ суспільним та природним буттям. В даному відношенні пропонується стислий аналіз основних логічних фаз розвитку системи "людина - суспільство - природа", кожна форма дисбалансу якої індукує історико-релевантне усвідомлення "несвободи" та відповідне прагнення до її подолання. Гадається, не буде помилковим, якщо віднести цю логіку розширення свободи буття людини у світі до тих всезагальних детермінант, котрі врешті-решт визначають онтологічну доцільність будь-якої "раціональної логіки", а також самих суб'єктивних цілей.

Вищеописані "зовнішні критерії" передбачають також забезпечення внутрішньої єдності рівнів раціональності /теоретичних та практичних форм розуму і розсудку/, оскільки від міри їх функціональної гармонії залежить те, що Гегель називав "розсудливістю розуму" та "розумністю розсудку". У нашому розгляді це означає сумарну реалізацію основних критеріїв раціональності. До останніх пропонується віднести:

I/ відповідність діяльності певній /обмеженій часо-просторовими рамками/ суб'єктивній цілі:

а/ пізнавальній цілі /рівень теоретичного розсудку, на якому забезпечується інтерсуб'єктивізація практичного досвіду в знанні, тобто осмислення практичної діяльності в плані її "універсалізації" через вираження в абстрактній формі. На цьому рівні діяльність осмислюється не стільки з точки зору її утилітарного результату, скільки орієнтується на формулювання нових знань, що вилучаються з практичної взаємодії лю-

дини зі світом. Без даної орієнтації процес реалізації цілі суб'єкта не породжує нових цілей та нових засобів їх досягнення, котрі втілюються в новому знанні/;

б/ практичні цілі /рівень практичного розсудку, що перешкоджає перетворенню знання на самоціль. При цьому знання про об'єкт трансформуються на знання про доцільне перетворення об'єкта і виражаються у вигляді певних норм, стандартів, алгоритмів практичної діяльності тощо/. Хоча саме з такого роду нормативною стороною діяльності найчастіше асоціюється поняття про її раціональність, проте вона являє собою прояв лише розсудкового рівня останньої;

2/ відповідність суб'єктивної цілі універсально-логічній необхідності /щоб діяльність була в повному розумінні раціональною, а не просто "локально-розсудливою"/;

а/ як логіці розвитку самого об'єкта /вписаність в загальну картину світу на рівні теоретичного розуму/;

б/ так і логіці історії суб'єктивної доцільності /рівень практичного розуму, де визначається не просто здійснюваність цілі суб'єкта, але й її власна онтологічна доцільність. Іншими словами, в своїй практичній орієнтації розум повинен оцінити, наскільки реалізація певної суб'єктивної цілі сприятиме рухові буття за його власною логікою історії і, разом з тим, узгоджуватиметься із спрямованістю до збільшення миру свободи як гармонії буття людини у світі/.

Запропонована "критеріальна сітка" передбачає оцінку діяльності вже не з позиції певних апріорних та історично-минутих норм, оскільки раціональність тут розглядається не як "похідна функція" від самої лише діяльності розуму, а як спосіб входження людини в Універсум буття.

Частина друга. Соціологічний та епістемологічний модули спеціальної теорії раціональності /СТР/.

Розділ I. Від ЗТР до "раціональної соціології": логіка історії раціональності. Намічені загальнотеоретичні основи аналізу раціональності дозволяють виявити основні логічні тенденції її дійсної історії, знання яких є необхідним для окреслення потенціальних перспектив відношення розуму до реальності. Одержана таким чином логіка руху історичних форм раціональності може служити, зокрема, ключем до розуміння генезису уявлень про саме раціональне, а також про шляхи раціоналізації суспільного буття.

§ I. Цикл вихідний: схід та занепад стихійної раціональності. Даний цикл розгортається як первинне поетапне виділення "суб'єктивного духу" із природної стихії. Тут ще не постає питання про будь-яку "раціоналізуючу діяльність", оскільки для стихійного розуму буття не може бути нерозумним, Цей розум ще не прагне підкорити собі природу, бо сам ще є її "слухняним учнем". А, отже, він ще не захоплений практикою наукового випробування і тому має переважно здогадковий характер.

Як відомо, найдавнішою формою репрезентації стихійної раціональності є міф, в контексті якого ще відсутні принципові грані між людиною та світом, вигаданим та реальним, чуттєвим та раціональним, необхідним та випадковим тощо. Свобода міфологічного мислення не знає, таким чином, ніяких традиційно-логічних обмежень: "що можливе у думці - те можливе в бутті".

Першим запереченням міфологічного синкретизму мислення та реальності став античний догос, що відзначався спрямова-

ністю на пояснення природи її ж власними засобами, за можливістю відділяючи знання від гадки, дійсне від фантастичного. Уже у елеватів започатковується проблематизація співвіднесення чуттєвого та раціонального, а з діалектикою Сократа-Платона-Арістотеля пов'язані спроби вивести із окремих знань обрис Мудрості /що на багато століть визначило традиції європейського раціоналізму/. Розум починає тяжіти до універсалізації шляхом утвердження формально-логічного монізму.

Характерною рисою цього етапу є поляризація матеріального /"речового"/ та духовного /"розумного"/ як в абстрактному логосі античного умогляду, так і в самому суспільному бутті /Йдеться про жорсткий розподіл діяльності на "низьку" та "піднесену"/. Хоча дана обставина зумовила небувалий розвиток античної науки та мистецтва, однак вона мала своїм наслідком також практичне безсилля стихійно-умоглядного логосу в плані реального впливу на матеріальний світ.

Завершується даний цикл другим запереченням - синтетичним злиттям розуму та чуттєво-предметної діяльності в середньовічному "розумі уміння".

Раціоналізм при цьому помітно потісняється вірою, чуттєво-емпірична орієнтація починає превалювати над власне теоретичною, емоційне поклоніння таємничому - над раціональною десаκραлізацією породжених свідомістю містерій.

Разом з тим, такого роду ірраціоналізм середньовічного мислення, як це не парадоксально, мав свій раціонально-історичний сенс для всього подальшого розвитку науки /як уже відзначалося, будь-яка еволюція характеризується єдністю ентропійного та негентропійного моментів/. Відомі перешкоди на шляху теоретичного розуму задають поштовх до розвитку "прото-

наукової" експериментальної емпірії - основи майбутнього теоретичного природознавства.

Усі історичні форми стихійного розуму вбачали раціональність мислення в його максимальному узгодженні з "розумно створеним" буттям. Відповідно, розум тут ще не був домінують стороною в його відношенні до буття. Та коли суперечність між гаданою "раціональністю сущого" і невдоволеністю цим "сущим" з боку суб'єктивного розуму досягла критичної міри, тоді все чіткіше вимальовувалася зворотна, заперечна тенденція, пов'язана з інверсією ролей: відтоді розумові належало взяти на себе функцію "детермінуючого начала" гармонізації буття при теоретичній побудові картини світу.

§ 2. Цикл заперечний: становлення наукової раціональності. В надрах середньовічного суспільного буття поступово визріли ряд суперечностей, вирішення яких пов'язане з відривом /"абстрагуванням"/ уміння від індивідуального майстра з метою універсального використання його майстерності. Тим самим ініціюється становлення машинного виробництва. Машина тут фігурує як "абстрактне уміння", генеруюче необхідність /для свого подальшого розвитку/ у такому ж "абстрактному розумі", проте вже не стихійному, а основаному на експериментальній практиці. Це, безумовно, призводить до кризи середньовічного укладу буття, а об'єктивна потреба у відродженні раціоналістичних традицій стає несумісною з "духовним устроєм" старого світу. Спостерігається антропоцентризація і взагалі гуманізація світогляду, вивільнення теоретичного розуму з лона теології та переоцінка його генеральної місії: одержуване за допомогою розуму знання повинне забезпечувати не тільки істину, але й силу.

Першим запереченням середньовічної тотожності знання та уміння став класичний раціоналізм Нового часу. Якщо стихійний розум взагалі не був "розумом творящим" по відношенню до буття /оскільки останнє є "гармонійно та розумно створеним"/, то класичний раціоналізм, навпроти, ґрунтується на ідеї підпорядкування буття абсолютним першопринципам розуму.

Злиття пізнавального з практичним в рамках середньовічного "уміння" поступово заперечується розділенням і, нарешті, поляризацією, з одного боку, абстрактно-теоретичної раціональності /втіленої в класичній філософії та науці/, а з іншого - "абстрактного уміння", матеріалізованого в механічних знаряддях.

В соціальному бутті поглиблюється розрив між особою та суспільством, руйнується станово-кастова залежність та феодальний абсолютизм; відповідно, відбувається становлення ідеї самостійності, свободи людського розуму.

Проте динаміка класичного капіталізму відносно скоро продемонструвала, що хід історії "не бажає" узгоджуватися з "одвічною раціональною гармонією" апіорних схем і тим самим примушує змінюватись сам розум. Ця обставина стимулює друге заперечення, замикаюче даний цикл, котре полягало в поступовій переорієнтації від абстрактно-теоретичного раціоналізму до осягнення розумом власної соціально-практичної природи. Відповідним чином, пояснення світу ставало все більш невід'ємним від його перетворення. А там, де розум одержує умови та критерії власної "розумності" шляхом встановлення принципів своєї координатії з практичним буттям, з'являється можливість дійсної раціоналізуючої діяльності.

§ 3. Цикл синтетичний: від раціональних ідей до раціонального буття. Народжені технологізацією гігантський сплеск рівня розвитку матеріального виробництва та його раціонально-теоретичний характер вступають у суперечність з глобальною стихійністю, ірраціональністю суспільного буття в цілому. Якщо ця суперечність не знайде свого вирішення, то подальший розвиток продуктивних сил буде перероджуватися на свою протилежність - розвиток згубних сил.

Проте вищезазначена можливість раціоналізації буття має ряд істотних перешкод на своєму шляху до дійсності. Найвагоміша з них полягає у розірваності сутності та існування людини, поляризації суспільного та індивідуального буття, що врешті-решт призводить до відчуження між розумом та буттям /у даному параграфі аналізується зміст цього феномену та парадокси відчуженої раціональності/.

Таким чином, перше заперечення на шляху до раціональної історії має бути пов'язаним з поворотом від тотальної дивергенції /аж до несумісності/ індивідуального та суспільного в людському бутті до оволодіння "родовою сутністю". В даному відношенні пропонується короткий огляд як переваг, так і недоліків марксистського вирішення цього питання, а також крізь призму ЗТР аналізуються потенціальні шляхи заповнення прірви відчуження як в онтологічному, так і в раціональному плані.

Міром подолання розірваності існування та сутності людського розуму можна говорити про наближення фази замикання розглядуваного циклу другим запереченням - встановленням нової динамічної гармонії світу та людини: якщо в рамках всієї так званої "передісторії" розум ще не стає провідним фак-

тором соціогенезу, то зазначена трансформація має дати початок новій поступальності - становленню ноосфери. Цей історичний етап пов'язаний з початком ери "раціональної домінанти", коли не тільки буття визначає та змінює людський розум, але й людина творить буття за законами розуму.

Однією з теоретичних передумов вступу людства до даної ери є раціоналізація соціології, її синтетичне єднання на базі "універсальної онтології". "Нам потрібно знати дійсну, цілісну історію, щоб не провалитися в минуле, а знайти вихід з нього".¹

Розділ II. Проблема раціональності в сучасній логіці та методології науки: у пошуках "раціональної епістемології".

Аналіз логіки історії розуму в плані ЗТР дозволяє вивести основні виміри та орієнтири сучасної раціональності і, виходячи з них, накреслити шлях до раціональної епістемології. Така раціоналізація передбачатиме, на наш погляд, досягнення єдності самих логічних основ наукового пізнання; потім одержані результати можуть бути використаними для дослідження механізмів оптимізації розвитку теоретичних знань і, нарешті, шляхів забезпечення раціональної єдності теорії та практики. З'ясуванню деяких вузлових пунктів цих трьох питань присвячені, відповідно, три параграфи пропонованого розділу.

§ I. ЗТР та єдність логічних основ наукового пізнання.

Основна перешкода для досягнення зазначеної єдності полягає в неоднорідності самої онтології, описуваної різними логічними теоріями. Одні з них призначені для опису циклічно-замкнених, а тому відносно стабільних світів; інші мають сво-

1. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии.

1989. № 3. С.154.

Ім об'єктом відкриті, мобільні і взагалі нестандартні /що знаходяться поза сферою дії принципу несуперечності/ онтології. Фундаментальні підстави таких типів систем будуть, безумовно, в багатьох моментах несумісними. Тому при вирішенні розглядуваної проблеми в сучасній літературі пошук переважно спрямовується на побудову "толерантних" /по відношенню до онтологічно породжених суперечностей/ логік. Тут варто згадати параконсистентні системи Н.да Коста, А.Арруді, Н.Решера, Р.Брендома, численні спроби релевантної формалізації діалектики /М.Бунге, Р.Раутлі, Х.Смоленов та ін./. Проте в результаті таких побудовань або втрачалася можливість формалізованого виводу, або ставав неможливим "інтенціональний прорив", що є метою недедуктивного синтезу.

На наш погляд, більш оптимальною в цьому плані буде не орієнтація на зведення різнопредметних логічних систем "під один дах" деякої спільної раціональної конструкції, а їх синтез в "дискретне ціле" на базі універсальної онтології. В силу того, що остання має циклічно-регулярний характер, логіка розгортання кожного її циклу може бути репрезентована спільною формальною моделлю /універсальність якої дозволяє вважати її "логічною моделлю світу"/.

Нехай довільна матеріальна система U володіє визначеністю Q лише за умови вирішеності суперечності між антитенденціями $q(x)$ та $Ndq(x)$ /тобто їх врівноваженості/:

$$/q(x) \langle \neq \rangle Ndq(x) / \leftrightarrow Q(y),$$

де оператор $\langle \neq \rangle$ виражає встановлену циклічну гармонію, що є основою більш високопорядкової поступальності; індекс Nd означає "діалектичне заперечення", а дубль-штрих символізує ту обставину, що динаміка взаємодії антитенденцій пройшла пов-

ний цикл двох заперечень.

Вихідним ступенем будемо вважати такий стан системи Y , при якому $Q(Y)$ зберігає свою самототожність, зумовлену тим, що кількісний коефіцієнт взаємодії Y з зовнішнім середовищем $-K(Y)$ знаходиться в межах міри M_e^0 :

$$(1) \quad /K(Y) \in M_e^0 / \rightarrow /Q(Y) \equiv Q(Y) /.$$

Коли $K(Y)$ досягає верхньої границі M_e , система Y втрачає "абсолютність" визначеності як $Q(Y)$ та починає розвивати в собі /з переходом $K(Y)$ в множину M_d^0 - "міру відмінності"/ зародок власного антиподу - $NdQ(Y)$, що виражається у накопиченні протиположних необоротних змін:

$$(2) \quad /K(Y) \in M_d^0 / \rightarrow /Q(Y) \langle \rightarrow \rangle NdQ(Y) /,$$

де $\langle \rightarrow \rangle$ означає, що $NdQ(Y)$ поки що є підпорядкованою $Q(Y)$, будучи "alter ego" останньої.

При досягненні порогу "екстремальної відмінності" /межі між мірами відмінності та протилежності/ вищезазначене підпорядкування вичерпується, але ще не відбувається реверсії детермінаційного вектора:

$$(2-3) \quad /K(Y) \in M_d \cap M_e / \rightarrow /Q(Y) \langle \uparrow \rangle NdQ(Y) /.$$

З переходом кількісного відношення $Q(Y)$ та $NdQ(Y)$ в область "міри протилежності" відбувається перше заперечення; при цьому негативна сторона стає, так би мовити, "предикатом більш високого порядку", в зв'язку з чим система набуває відносно стійкої протилежної орієнтації:

$$(3) \quad /K(Y) \in M_e^0 / \rightarrow /NdQ(Q(Y)) \equiv NdQ(Q(Y)) /.$$

I. Індекс "e" вказує, що в цих межах $Q(Y)$ зберігає свою тожність, а позначка "o" символізує відкритість множини /коли в неї не входять її власні границі/.

Коли $K(y)$ сягає "крайньої міри суперечності" /верхньої межі M_c , що співпадає з нижньою межею M_d , - міри "антивідмінності", в області якої здійснюється поступова інтеграція антитенденцій у нову основу/, то порушується властива фазі /3/ самототожність системи в її негативній якості. Аналогічно тому, як у нижній межі M_c мала місце максимальна відмінність $Q(y)$ та $NdQ(y)$ /вона виражалася оператором $\langle + \rangle$ /, у верхній межі даної множини протиставлення починає поступатися місцем "граничний антивідмінності" /позначимо її $\langle + \rangle$ - "пункту альфа" взаємного перетворення протилежних тенденцій у напрямку їх гармонізації:

$$(3-4) \quad /K(y) \in M_c \cap M_d, / \rightarrow /Q'(y) \langle + \rangle NdQ'(y) /.$$

З переходом даного рубежу починається обернення детермінаційного вектора:

$$(4) \quad /K(y) \in M_d^0, / \rightarrow /Q'(y) \langle - \rangle NdQ'(y) /.$$

Нарешті, коли кількісна характеристика зміни $Q'(y)$ під детермінацією $NdQ'(y)$ досягає "міри антитотожності" /єдності, гармонічної рівноваги протилежностей/, то вичерпує свій превалюючий статус також і негативна сторона суперечності, що означає її вирішення. Останнє являє собою друге заперечення - народження нової рівноважної єдності позитивного та негативного:

$$(5) \quad /K(y) \in M_e^0, / \rightarrow /Q''(y) \langle \pm \rangle NdQ''(y) /.$$

Утворення нової циклічної гармонії стає основою "метапоступальності" /принципово нової системної організації/:

$$/Q''(y) \langle \pm \rangle NdQ''(y) / \leftrightarrow P(z),$$

аналогічно тому, як $/q''(x) \langle \pm \rangle Ndq''(x) / \leftrightarrow q(y)$.

I. Штрих у предикатах означає зміненість їх первинного змісту після першого заперечення.

Запропонована модель, задаючи "онтологіку" взаємозв'язку основних принципів організації буття, може стати основою раціонального синтезу різноманітних логічних методів в єдину систему. Дана модель фігуруватиме тут у вигляді своєрідної "ключової системи", за допомогою якої визначаються умови релевантного залучення різних частковологічних теорій. Останні є засобами пошуку конкретнозмістовного заповнення відповідних фаз діалектичного синтезу, логіка якого задає лише найзагальнішу раціональну орієнтацію такого пошуку. При цьому, наприклад, класичні формальні системи застосовні до явищ, стан яких можна описати виразами І, 3 або 5. У решті випадків втрачають силу принципи визначеності та несуперечності, оскільки ці випадки пов'язані з перехідними станами досліджуваних систем; таким чином, тут залучаються різного роду нетрадиційні логіки.

§ 2. До питання про раціональний генезис наукової теорії. Мова про генезис науково-теоретичного знання може йти, принаймні, на двох смислових рівнях: у "філогенетичному" аспекті - як про розвиток науки взагалі, та в "онтогенетичному" - як про динаміку окремої, відносно самостійної наукової теорії.

В обох аспектах сучасні метанаукові дослідження все ще виявляють домінанту структурно-формального підходу, в рамках якого здійснюються пошуки алгоритмічних критеріїв удосконалення наукових теорій, критеріїв переваги при теоретичній селекції та ін., котрі мають визначати орієнтацію логічного вектора історії науки. Однак такого роду критерії завжди будуть мати локальний, розсудково-відносний характер, тоді як міра абсолютності вимірів становлення науки пропорційна мірі

співнаправленості її руху з логікою історії буття як цілісної системи.

Розглянута у попередньому параграфі логічна модель задає принципи "онтології розуму", котрі визначають фундаментальні підстави раціональності розвитку як реальних, так і ідеальних систем. З точки зору даної моделі, "велика тріада" розгортання історії науки є такою: від вихідної тотожності, єдності та нерозчленованості логосу як втілення єдності мудрості - через поетапну гетерогенізацію знання та теоретичної діяльності, аж до поляризації самих їхніх логічних основ /"аналітична" фаза/, - до явного позначення в сучасній науці процесів формування цілісності більш високого порядку - так званої "меганауки" /"синтетична" фаза/. Остання характеризується, насамперед, орієнтацією на логічну єдність мислення та буття, а, відповідно, на побудову загальної концепції необоротності буття. Саме ця орієнтація визначає критерії "раціональної доречності" та "логіко-історичної своєчасності" спрямування наукових досліджень.

Аналогічним чином, абстрактно-формальний підхід до раціональної оцінки динаміки окремої теорії також виявляє свою обмеженість та відносність, оскільки така характеристика, як раціональність, передбачає відкритість мислення по відношенню до буття /адже дана характеристика виражає міру узгодженості розуму та буття/. Проте, якщо певну теорію T_i розглядати в кореляції з областю її практичних застосувань P_i /тобто як відкриту динамічну систему " $T_i - P_i$ "/, то за допомогою вищенаведеної моделі можна буде встановити співвідношення між універсальними тенденціями генезису світу як єдиної системи, закономірностями становлення науки в цілому та кожною

окремою науковою теорією. Тим самим забезпечується можливість раціональної координації "філогенетичного" та "онтогенетичного" рівнів розвитку науки, а також зовнішніх та внутрішніх факторів цього розвитку. ^I

§ 3. Теорія раціональності та практична ефективність наукових знань. Об'єктивно зумовлений випереджаючий характер розвитку сучасної теоретичної науки закономірно веде до "квазіемпіризації" останньої. Йдеться про те, що теоретичні побудовання все в більшій мірі виходять за межі їх спостережуваності, а, отже, для їх інтерпретації доводиться вдаватися до конструювання відповідної "квазіреальності", яка, частіше за все, не має однозначного відношення до наявного чуттєвого досвіду.

Однак із цього аж ніяк не випливає неможливість реалізації теоретико-конструктивного знання. По-перше, реальність містить у собі не лише чуттєво-наочний зміст. По-друге, далеко не завжди є необхідність в однозначній інтерпретації теорії. Нерідко буває достатнім визначення принципової орієнтації, яка задавала б не окрему "онтологічну одиницю", а саму область можливої реалізації квазіемпіричного знання. Наприклад, "уявна" /некласична/ геометрія може інтерпретуватися на трьох різноманітних типах фізичних просторів, описаних теоретично; але їй властива загальна ідея "кривизни простору", котра застосовується в тих галузях освоєння буття, де анізотропії часо-просторових характеристик останнього є істотною і не може ігноруватися.

Таким чином, для раціоналізації попереднього пошуку мо-

делей практичного застосування таких знань потрібно, насамперед, виявити їх "онтологічну ідею". Адже, якщо жодне людське знання не є абсолютно апріорним, то доведеться визнати, що навіть абстрактно-теоретичні конструкти синтезовані з інтерпретованих підстав, проте з ростом міри ідеалізованості в процесі даного синтезу зменшувалась міра їхньої "наочності" та лінійної однозначності їх зв'язку з досвідом. Якщо ж здійснити реконструкцію логіки їх синтезу з інтерпретованих знань, то, виходячи з онтологічних підстав останніх і рухаючись у виявленому конструктивному напрямку, можна одержати ідеально окреслену онтологічну область, в якій слід шукати аналог тимчасово нереалізованого знання. Лише після цього можна ставити питання про його практичне застосування, спростування або уточнення.

Безумовно, оцінка раціональності застосування наукових знань не може обмежуватися їх істиннісною оцінкою. Тому в сучасних дослідженнях в галузі логіки практичних міркувань розробляється так звана "стереосемантика", що передбачає характеристику знання не тільки в плані його істинності, але також його відповідності суб'єктивним цілям та практичній реалізованості. Коли ж мова заходить про оцінку раціональності самих практичних ідей, то в цьому відношенні можна запропонувати своєрідну "раціомодальну семантику". Остання спрямована на визначення міри сприяння цих ідей усуненню невідповідності між мисленням та буттям. При цьому вони /ідеї/ кваліфікуються за модальностями: "раціонально", "ірраціонально", "нераціонально" /відповідно до зменшення рівня проблемності, збільшення цього рівня чи нейтральності по відношенню до нього/.

Хоча, звичайно, раціоналістична оцінка не може бути суто формальною процедурою /так само, до речі, як і істиннісна оцінка знань/, все ж існує, на наш погляд, ряд виключно екстенсійональних відношень цього плану, так що раціомодальна логіка може бути поданою у вигляді формалізованої системи.

Зокрема, в даному розділі пропонується один з можливих варіантів побудови раціомодальної аксіоматики /РМА/ та аналізується технологія її застосування для оптимізації пошуку практичних рішень.

Мова РМА включає:

1/ a_i - акціональні змінні /що виражають певні різновиди атомарних дій/;

2/ s_i - ситуативні змінні /що задають умови застосування a_i /;

3/ e_i - цільові змінні /що репрезентують спрямування дій a_i в проблемних ситуаціях s_i /;

4/ логічні константи: каузальна імплікація / $\Rightarrow$ / та оператори натурального числення / $\&$, $\vee$, ∇ , $\rightarrow$, $\leftrightarrow$, $\neg$ /;

5/ раціомодальні константи: R - "раціонально", N - "нерационально", I - "ірраціонально", що означають, відповідно, сприяння, нейтральність та шкідливість a_i в s_i при прагненні до e_i ;

6/ результативні предикатні константи: c та d, що фіксують, відповідно, наближення та віддалення відносно цільового стану;

7/ технічні знаки /дужки/.

Таким чином, раціоналістична оцінка дій подається у вигляді двомісних акціональних предикатів з відповідними модальними операторами /множину останніх можна зафіксувати у виг-

ляді раціомодальної змінної $M = \{R, N, I\}$ /:

$Ma(s, g)$ - "раціонально /нерационально, ірраціонально/ виконати дію a в ситуації s з метою g ".

Розглянута мова дозволяє сформулювати ряд аксіом, що задають експлікацію раціоналістичних оцінок та базові екстенціональні відношення між ними:

A 0. Аксіоми натурального числення;

A 1. $Ra(s, g) \rightarrow (s \& a \rightarrow c(g))$;

A 2. $(s \& a \rightarrow c(g)) \rightarrow Ra(s, g) \vee (s \& a \rightarrow c(g))$;

A 3. $Ia(s, g) \rightarrow (s \& a \rightarrow d(g))$;

A 4. $(s \& a \rightarrow d(g)) \rightarrow Ia(s, g) \vee (s \& a \rightarrow d(g))$;

A 5. $Na(s, g) \leftrightarrow \neg(s \& a \rightarrow c(g)) \& \neg(s \& a \rightarrow d(g))$;

A 6. $\neg((s \& a \rightarrow c(g)) \& (s \& a \rightarrow d(g)))$;

A 7. $\neg \neg Ma(s, g) \leftrightarrow Ma(s, g)$;

A 8. $M \neg \neg Ia(s, g) \leftrightarrow Ma(s, g)$;

A 9. $Ra(s, g) \vee Na(s, g) \vee Ia(s, g)$;

A 10. $Ra(s, g) \leftrightarrow \neg Na(s, g) \& \neg Ia(s, g)$;

A 11. $Ia(s, g) \leftrightarrow \neg Ra(s, g) \& \neg Na(s, g)$;

A 12. $Na(s, g) \leftrightarrow \neg Ra(s, g) \& \neg Ia(s, g)$.

Для оборотних дій /реверсивне здійснення яких повертає ситуацію до вихідного стану, тобто на той самий рівень проблемності, на якому вона знаходилась до їх виконання/ вводяться додаткові аксіоми /вони позначаються зірочкою/:

A 13*: $Re(s, g) \leftrightarrow Ia_r(s_a, g)$;

A 14*: $Ia(s, g) \leftrightarrow Ra_r(s_a, g)$;

A 15*: $Na(s, g) \leftrightarrow Na_r(s_a, g)$;

A 16*: $s_{aa_r} \leftrightarrow s$;

A 17*: $a_{rr} \leftrightarrow a$;

A 18*: $(s_{ia} \leftrightarrow s_j) \leftrightarrow (s_{ja_r} \leftrightarrow s_i)$.

де a_t символізує дію, реверсивну по відношенню до a , а a_a - стан, якого набуває вихідна ситуація a після виконання дії a .

Останній блок аксіом є особливо ефективним при "низхідному" пошуку рішень, коли за вихідний пункт побудови акціональних ланцюгів береться цільовий стан системи; при цьому пошук здійснюється у напрямку одержання її першопочаткового стану. Якщо це вдається, то ланцюг, побудований із реверсивних атомарних дій, можна вважати гілкою пошуку цільового стану.

Нарешті, за аналогією до існуючої теорії ймовірностей, можна побудувати також аксіоматичне числення раціональнісних оцінок, де останні виражатимуться на континуумі $[-1; 1]$. При цьому, якщо $Ra(s, g) =]0; 1]$, то дана оцінка виражатиме міру раціональності дії a в ситуації s при прагненні до g ; у разі $Ra(s, g) = [-1; 0]$ (це буде індексом міри її ірраціональності у відповідних умовах; а при $Ra(s, g) = 0$ можна говорити про її нерациональність.

В своїй найзагальнішій інтерпретації раціоналісна оцінка дій визначається відношенням:

$$(1) \quad Ra(s, g) = \frac{m}{n};$$

де A - це будь-яка формула, що побудована з елементарних акціональних змінних і виражає певне співвідношення виконуваних дій; m - кількість атомарних кроків до цільового стану g , котрі є наслідком здійснення A в ситуації s ; n - загальна віддаленість /у атомарних кроках/ від s до g на гілці пошуку, яка задається A . Відповідно, для елементарних змінних /що виражають атомарні дії/

$$(1') \quad Ra_1(s, g) = \frac{1}{n}.$$

Щодо комплексних дій, то їхній раціоналісний індекс

можна визначити, користуючись рівнянням:

$$(2) R(a_i(s, g) \& a_j(s, g)) = Ra_i(s, g) + R(a_j/a_i)(s, g).$$

За допомогою запропонованої раціональної аксіоматики в дисертації здійснене доведення ряду теорем, що дозволяють підвищити ефективність практичних міркувань, істотно компенсуючи дефіцит інтуїтивного підходу.

В закінченні підсумовуються найбільш загальні висновки проведеного дослідження та окреслюється принципова орієнтація подальшої розробки проблеми.

Зміст дисертації відображено в наступних публікаціях:

1. Раціональність: загальна теорія та логіка історії /монографія/. - Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. - 176 с.
2. Логика /учебное пособие для высших учебных заведений МВД/. - Киев: Украинская академия внутренних дел, 1993. - 256с.
3. Раціональність и проблема практической эффективности научного знания // Проблемы философии. 1988. № 78. С.15-22.
4. К вопросу о единстве логических оснований научного познания // Проблемы философии. 1989. № 82. С.41-48.
5. Социокультурный смысл диалектики рассудка и разума в практическом отношении к действительности // Проблемы философии. 1985. № 65. С.53-58.
6. Методологический анализ взаимодействия человека и ЭВМ // Философские проблемы современного естествознания. 1983. № 55. С.115-120.
7. Кібернетичне моделювання як засіб інтенсифікації мислення // Вісник Київського університету. 1981. № 13. С.89-94.
8. Можливості використання формалізованої дедукції в слідчій практиці // Філософські проблеми права та правоохоронної

діяльності співробітників ОВС. - Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. С.132-147.

9. Про онтологічні підстави побудови загальної теорії раціональності /видавництво/. - 0,5 д.я.

А Н Н О Т А Ц И Я

Гвоздик О.И. Теория рациональности /Логико-методологический аспект/.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.09 - философия науки, Институт философии НАН Украины, Киев, 1996.

Работа содержит исследование онтологических измерений эволюции и функционирования разума, определяющих логико-методологические основания общей теории рациональности /ОТР/. Предложен вариант построения такого рода теории, а также проанализирована методика ее применения при решении некоторых кардинальных социально-философских и эпистемологических проблем. Установлено, что использование ОТР расширяет возможности рационализации познавательной и практической деятельности.

S U M M A R Y

Gvozdk O.I. Rationality theory (logical and methodological aspect).

The dissertation for a doctor of philosophy in speciality 09.00.09 - philosophy of science, the Institution of philosophy of the NAS of Ukraine, Kiev, 1996.

The work contains a research of the ontological dimensions of reason's evolution and functioning, which determi-

ne the logical and methodological foundations of general rationality theory (GRT). There is proposed a version of such a theory and analysed its systematic application for solving of some cardinal problems of social philosophy and epistemology. It's established that the use of GRT extends the possibilities of the rationalisation of cognitive and practical activity.

Ключові слова: онтологія доцільності, логіка самоорганізації, ноогенез, теорія раціональності, раціоналізація буття.

Підписано до друку 18.03.96. Ум. др. арк. 2.0 Обл. вид. арк. 1.9.

Формат 60х84. Папір друкарський. Тираж 100 пр. Зам. № 207.

Віддруковано в типографії "Укрсахпроект".

445934

AB 34.349

AB 34.349